

İNSANİ MÜDAHALEDEN KORUMA SORUMLULUĞUNA GEÇİŞ: ESKİ SORUN, YENİ KAVRAM

Öğretim Görevlisi Azime TELLİ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Alaçam Meslek Yüksek Okulu

azimetelli@gmail.com

ÖZET

Günümüzde uluslararası sistem eşit ve bağımsız ulus devletlerden oluşmaktadır. Ancak söz konusu niteliklerin kırılabilirlikleri en somut olarak müdahale girişimlerinde kendini göstermektedir. Birleşmiş Milletler Şartı'nda yasaklanmış olmasına rağmen, çeşitli yollarla ekonomik ve politik müdahaleler devam etmektedir. İnsani müdahale adı altında başlayan uygulamalar 21. yüzyılda yeni bir şekil almıştır. Yıpranan insani müdahale doktrinin yerini, koruma sorumluluğu doktrini ile birlikte egemenliğin sadece hak değil aynı zamanda sorumluluk olduğu anlayışı almıştır. Eşit ve egemen aktörler olan devletlerin topraklarını koruma hakkının yanı sıra, vatandaşlarını koruma görevinin kabul görmesiyle birlikte müdahale kavramı yerini sorumluluğa bırakmıştır. Yurttaşlarını etnik temizlik, savaş suçları, soykırım ve insanlığı hedef alan suçlara karşı korumakta başarısız olan devletlere BM'nin uluslararası toplum adına müdahale edilebilmesini içeren doktrini ile müdahale kavramı buharlaştırılırken, ön plana koruma kavramı çıkartılmıştır. Tek kutuplu yeni dünya düzeninin öne çıkardığı bir kavram olan koruma sorumluluğu teori ve pratikte ciddi olarak eleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsani müdahale, koruma sorumluluğu, Birleşmiş Milletler, egemenlik.

TRANSITION FROM HUMANITARIAN INTERVENTION TO THE RESPONSIBILITY TO PROTECT: OLD PROBLEM, NEW CONCEPT

ABSTRACT

Today, the international system is composed of equal and independent nation-states. However, the intervention practice is reflected tangible qualities of equality and independence. Despite the prohibition on intervention in the Charter of the United Nations, various ways of economic and political interventions are continued. Practice of intervention, the name of humanitarian intervention, is began to be addressed a new form in 21st century. Worn-out doctrine of humanitarian intervention has replaced responsibility to protect doctrine sovereignty, with the understanding that the only right, but also the shift of responsibility was laid on the steps. The states, equal and sovereign actors, have the right to protect their territory, as well as a responsibility to protect citizens with the concept of opening the responsibility from intervention to replace the protection. The new concept of

responsibility to protect which unipolar new world order theory put forward is severely criticized.

Keywords: Humanitarian intervention, responsibility to protect, the United Nations, sovereignty.

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyıl müdahale hakkının olup olmadığı, nasıl, ne zaman ve kimin yetkisi ile yapılacağı konusunda şiddetli tartışmalarla başlamıştır. İnsani amaçlı müdahale alanındaki ikilem 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra daha da derinleşmiştir. ABD'nin terörle mücadele amacını gerekçe göstererek saldırgan politikalar izlemeye başlaması sonrasında kavram iyice yıpranmıştır. Güçlü devletlerin çıkarlarına hizmet etmesi, müdahale yasağının ihlali ve benzer durumlarda farklı kararlar verilmesi insani müdahale doktrinini tartışılabilir hale getirmiştir.

Sömürgeciliğin yayıldığı 19. yüzyılda doğan, 20. yüzyılın sonunda yeni bir anlam kazanan insani müdahale, insan haklarını koruma amacı ile devlet egemenliğine müdahalenin önünü açarak bu konudaki yasağı aşındırmıştır. Bununla birlikte insani müdahale kavramı 19. yüzyıldan bu yana gündemde olsa da hukuksal bir niteliğe kavuşmamış ve hukuksal bir hak olarak tanınmamıştır. Bugüne değin uluslararası hiçbir anlaşma, insani müdahale hakkına yer vermemiştir ve bu kavramın uluslararası hukukta halen bir temeli yoktur (Özdek, 2000: 126).

Meşruiyeti ve hukukiliği tartışılabilir olan insani müdahale kavramının kan kaybı, benzer olaylarda farklı tutumlar izlenmesi ve uygulamada doğan sorunlar ile hızla derinleşmiştir. Yıpranan ve tek kutuplu dünya düzeninin yayılmacı politikalarının beklentilerini karşılamakta yetersiz kalan insani müdahale doktrininin yerini, Birleşmiş Milletler(BM) öncülüğünde geliştirilen koruma sorumluluğu doktrini almıştır. Egemenliğin hak boyutunu geri plana çekip, sorumluluk boyutunu ön plana çıkaran koruma sorumluluğu, kavram ortaya atıldıktan sonra 10 yıl gibi bir sürede BM'nin en önemli ana karar organları olan Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul tarafından da benimsenmiştir. Yüzyıllardır devam eden egemenlik-müdahale çelişkisi koruma sorumluluğu doktrini ile yeniden tanımlanmıştır; ancak yeni bir kavram geliştirmeye yönelik tartışmalar sona erdirilememiştir. Bu makalede, insani müdahale kavramının gelişimi ve koruma sorumluluğu doktrinine geçişin incelenmesi amaçlanmaktadır. Müdahale doktrininde yaşanan gelişmelerin egemenlik anlayışındaki dönüşüm üzerinden ele alındığı çalışmada koruma sorumluluğuna yönelik eleştirel görüşlere de yer verilecektir.

1. İNSANİ MÜDAHALE KAVRAMININ GELİŞİMİ

İnsani müdahale kavramı her ne kadar Uluslararası Hukuk'un gündemine 20. yüzyılın ikinci yarısında yerleşmiş olsa da, kökeni çok daha eskiye dayanmaktadır. Antik çağlardan bu yana özellikle filozoflar ve sosyal bilimciler savaşın nedenlerini sorgulamış, devlet adamları ise farklı bir bakış açısı ile savaş için geçerli nedenler bulma arayışına girmişlerdir. Meşru savaşa gerekçe olarak kimi zaman devletin çıkarları, kimi zaman topraklarını tehdit altında hissetme, kimi zaman da dini inançlar gösterilmiştir. İleri sürülen nedenler arasında meşruluğu günümüze kadar tartışılan en önemli düşünce iyilik ve insanlık adına savaş düşüncesi olmuştur. Bu düşünce günümüze "*insani müdahale*" adını alarak taşınmıştır.

20. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası ilişkiler terminolojisinde "*bir devletin, başka bir devletin vatandaşlarını, o devletin kendi zulmünden kurtarmak için ülkesi dışında münferiden kuvvet kullanması*" şeklinde yer verilmiş olan, insani müdahalenin meşruiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür (Başeren, 2003: 174). 1990'lardan itibaren BM çerçevesinde uluslararası güvenliğin yeniden algılanması ve kavramsallaştırılması girişimleri kendini göstermiştir. Öyle ki, BM organlarının toplantılarında geleneksel güvenlik anlayışından kopuşun sinyalleri verilmeye başlanmıştır. Geleneksel yaklaşımda uluslararası güvenlik "*devletlerin güvenliği*" temelinde şekillenmiştir. Fakat günümüz koşullarında bu anlayışın çok da yeterli olmadığı sonucuna varan müdahale yanlıları, "*insan güvenliği*" kavramını ortaya atmışlardır. Güvenlik anlayışının yeniden tanımlanması ile birlikte sadece devletlerarasındaki gerginlik ve çatışmalar değil, aynı zamanda devlet içerisinde yaşanan insan hakları ihlalleri, zorunlu nüfus hareketleri ve yoksulluğun da uluslararası güvenliği tehdit ettiğine vurgu yapılmıştır.

Klasik sömürgecilik döneminin askeri müdahaleleri, 20. yüzyılda egemenlik hakkının ihlali olarak algılanması nedeniyle yasaklanmıştır. Ancak müdahale yasağı ilkesi yeni kurulan devletlere yönelik ekonomik ve politik müdahalelerin önüne geçememiştir. 1990'lı yıllarda uluslararası sistemdeki eşitsizlik olgusundan güç alarak uygulamaya giren yeni müdahale süreci eşitsizliği daha da derinleştirmektedir. Günümüzdeki müdahale sürecine "*yeni*" niteliğini kazandıran belirleyici olgu, bu alandaki girişimlerin amaç ve biçimlerindeki değişen özelliklerden ileri gelmektedir (Özdek, 2000: 12-13).

Yeni bir müdahalecilik anlayışının gündeme gelmesiyle birlikte, devletlerin egemenliği ve içişlerine karışmama ilkesi de yeniden tanımlanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak 2001 yılında bir raporla gündeme taşınan "*Responsibility to Protect*" (Koruma Sorumluluğu) kavramı 2005 yılındaki BM Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi'ne girmiştir. İnsan hakları çerçevesinde ele alınan koruma sorumluluğu, temel hatları ile devletlerin

nüfusunun tümünün güvenliğini sağlama şeklinde tanımlanmaktadır. Koruma doktrinini ile birlikte devletlerin insan hakları çerçevesinde kendi nüfusunu koruyamadığı durumlarda BM Güvenlik Konseyi kararı ile uluslararası toplum adına müdahalede bulunulmasının öne açılmıştır. Söz konusu doktrin, Afrika Birliği'nin 2000 yılında yayınlanan kuruluş bildirisinde bulunan "ağır insan hakları ihlalleri yaşanan ülkelerin komşuları, duruma seyirci kalmamalıdır" maddesine dayandırılmaktadır (Werkhäuser, 2008: 8). Ancak klasik müdahale anlayışının yerini alan koruma sorumluluğu kavramının insan haklarını amaç mı, yoksa araç mı olarak kullandığı halen tartışmalıdır.

1. 1. BM Sisteminde İnsani Müdahale

Amacı ne olursa olsun kuvvet kullanımı, uluslararası ilişkilerde her zaman önemli bir gündem maddesi olmuştur. Konuyla ilgili düzenlemelerde, kuvvet kullanımı sırasında uyulacak kurallar öne çıkmıştır. Ancak kesin olan şudur ki kuvvet kullanımı konusunda en tartışmalı nokta meşruiyet olmuştur. 1. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti ile kuvvet kullanımının ilk kez evrensel kurullarla düzenlenerek, sonradan BM döneminde de geliştirilecek bir hukuki meşruiyet zemininin yaratılması ve kuvvet kullanımının sınırlandırılması hedeflenmiştir (Keskin, 1998: 29-31). BM Antlaşması sonrasında insani müdahale bağlamında bir kuvvet kullanımının hukuka uygunluğu tartışması başlamıştır. Çünkü BM Antlaşması'nın 2(4) ve 51. maddeleri kuvvet kullanımını yasaklayan hükümler içermektedir. Kuvvet kullanımı BM tarafından genel olarak yasaklanmış fakat insani müdahaleye yönelik tartışmalar yeni dönemde de tüm vuruculuğu ile devam etmiştir.

BM Antlaşması ile oluşan uluslararası sistemde son birkaç yüzyıldır dünya düzenini, devletlerarası ilişkileri düzenleyen ve belirleyen temel ilke olarak devletin egemenliği esas alınmıştır. BM Antlaşması'nın 2(1). ve 2(7). Maddelerinde hukuka uygun müdahaleler saklı kalmak kaydıyla, bir devletin iç yetkisine giren meselelere müdahale edilmesi yasaklanmıştır.¹ Böylece egemen bir devlet uluslararası hukuk kuralı olarak kendi topraklarının sınırları içerisinde tam bir yetkiyle hareket etme gücüne sahip olmaktadır. Günümüzde kuvvet kullanma ve karışma yasaklarının yorumuna ilişkin doğan önemli sorunlar, halen BM Antlaşması'nın en tartışmalı hükümlerini oluşturmaktadır. Meşru istisnaları haricinde uluslararası ortamda, her biri

¹ Birleşmiş Milletler Antlaşması **Madde 2(7)**: İşbu Andlaşma'nın hiçbir hükmü. Birleşmiş Milletler'e herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konuları işbu Andlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. Bölümde öngörülüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.

kendine özgü koşulları olan, kuvvet kullanma ve karışma şeklinde birçok fiili durumun gerçekleştiği görülmektedir. Bu fiili durumlar çerçevesinde gelişen olayların, birbirinden farklı hukuki değerlendirmeleri olması, bahsedilen yasakların yeniden yorumlanıp yorumlanamayacağı sorununu doğurmaktadır.

Hukuki temeli ve meşruiyeti tartışmalı olan insani müdahalenin ilk unsuru, bir veya birkaç devlet tarafından ya da bir uluslararası örgüt vasıtasıyla gerçekleştirilebilecek olmasıdır. İnsani müdahaleyi diğer müdahale veya kuvvet kullanma yöntemlerinden ayıran en temel özelliği insancıl amaçlar için gerçekleştirilmesidir. Bunun için öncelikle bir devletin kendi egemenlik sınırları içinde geniş çaplı şiddet eylemlerinin ve beraberinde insan hakları ihlallerinin gerçekleştiğine dair bir kanı oluşması gerekir. Ancak geniş çaplı insan hakları ihlalleri kavramının içeriğine dair uluslararası alanda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Son olarak, insan hakları ihlallerinin gerçekleştiğine dair kanıtlar olmalıdır. Müdahale eden uluslararası birimin amacı, hedef devletin veya yine bu devletin topraklarında yaşayan, yabancı devletlerin vatandaşlarına yönelik bu şiddet eylemlerine son vermek olmalıdır (Hilpold, 2001: 455-457).

Amacın insan hakları ihlallerine son vermek olması, müdahale eden devlet veya devletlerin bu ihlallerin gerçekleştiğine dair kesin karar vermeye yetkili olduğu anlamına gelmediği gibi, müdahale edilmesinin bu ihlalleri gerçekten önleyebileceği anlamına da gelmemektedir. Burada en önemli nokta devletlerin amaçlarının gerçekten yalnızca insancıl olup olmadığıdır; müdahaleci devletin müdahale üzerinden çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlaması halinde bu bir insani müdahale olmayacaktır. Ancak bu ayrımı yapmak hiç kolay olmadığı gibi çıkar ilişkisi olmadan bir devletin başka bir devlete müdahalede bulunmasını beklemek oldukça iyimser bir bakış açısıdır.

İnsanî müdahale -hukuki dayanağa sahip olarak gerçekleştirildiği durumlarda bile- “kural” değil, olay bazında değerlendirilmesi gereken bir “*istisna*”dır. Hem müdahale edilen bölgedeki taraflar hem de müdahale eden güçler adına can kaybını da beraberinde getiren “*hayati*” ve “*ölümcül*” bir mesele olması ise insani müdahaleyi ahlaki yönleriyle de ele alınması gereken bir konu haline getirir (Tekin, 2011: 7).

1.2. İki Kutuplu Dünyadan Tek Kutuplu Dünyaya Geçiş

Modern uluslararası sistemin belki de en önemli özelliği, bugün bizim de bildiğimiz şekliyle dünyanın egemen devletlere bölünmesidir. Ancak bununla birlikte egemenlik durağan değil, içerik ve etkinlik alanı olarak değişikliklere açık bir kavramdır (Arsava, 2011: 102).

Ulus-devlet, küreselleşmenin sonucu olarak uluslararası toplumda artık tek karar verici makam değildir. İnsani müdahale tartışması Soğuk Savaş'ın bittiği dönemde Fransa'nın öncülüğünde uluslararası arenaya taşınmış, bunu dünyanın çeşitli yerlerinde patlak veren ve insani müdahaleye yol açan çatışmalar izlemiştir. Geçtiğimiz 50 yıl içerisinde, iki önemli gelişme insani müdahalenin etik, siyasi ve işlevsel yönlerini derinden etkilemiştir. Bunlardan birincisi 1950 ve 60'larda sömürgeciliğin sona ermesi, diğeri ise 1990'larda Komünist Blok'un dağılmasıdır. Bu gelişmeler sonrasında ortaya çıkan devletler birtakım ortak özelliklere sahiptir; iç meşruiyet açığı, yönetim bozuklukları ve istikrarsızlık gibi. Bu yeni ve sorunlu devletlerin kurulmasıyla bağlantılı olarak devletlerarası klasik çatışmaların yerini büyük ölçüde devlet içi çatışmalar almıştır. Nitekim 1945'ten bu yana cereyan eden savaşların yüzde 75'inden fazlası iç savaştır (Türkmen, 2006: 9).

Devlet egemenliği ilkesine dayanan Soğuk Savaş döneminde yeni bir kavram olan evrensel insan hakları gölgede kalmıştır (Weiss, 2004: 136). BM, 1967'deki "6 Gün Savaşı"²na kadar herhangi bir çatışmanın insancıl boyutlarına ilişkin karar almamıştır. 1970'li yıllarda da dikkat çeken gelişmeler yaşanmazken Güvenlik Konseyi, insani müdahale konusunda adeta *tabula rasa* yaparak 1990-1994 yılları arasında 45 yılda kabul ettiği müdahale kararlarının iki katı karara imza atmıştır. BM Antlaşması Bölüm VII'ye atıf yapan kararların tekrarlanmasıyla uluslararası barış ve güvenliğe karşı tehdit olarak kabul edilen insan hakları ihlallerine yönelik Güvenlik Konseyi'nin yaklaşımı giderek daha fazla müdahaleden yana olmuştur (Weiss, 2004: 136). Devlet içi çatışmaların sayısındaki artış uluslararası hukukta tartışma doğurmuştur. Bu tartışmanın en önemli boyutu, BM Antlaşması'nda yer alan '*devletin ulusal yetkisi içinde bulunan konularda üçüncü tarafın müdahalesinin yasaklanması*' olmuştur.

Devlet içi sorun olarak nitelendirilen meselelerde uluslararası kamuoyunun kayıtsız kalamayacağı gelişmeler yaşanmasıyla insani müdahale kavramsal olmaktan çıkarak reel bir müdahale vasıtasına dönüşmüştür. 1990'lı yılların ilk doğrudan insani müdahale deneyimleri sonucunda '*sorumluluk olarak egemenlik*' doktrini uluslararası norm olarak yükselmeye başlamıştır. Nitekim BM Genel Sekreteri Kofi Annan, bu konuda ilk adımı atmış ve Eylül 1999'da Genel Kurul'un açılış konuşmasında egemenliğe insani müdahale sorunsalını uluslararası toplum önünde tartışmaya açmıştır (Abiew, 1999: 63). Aynı dönemde Annan, '*İki Egemenlik Kavramı*' başlıklı makalesinde, devlet egemenliğinin temel anlamının yeniden tanımlanmakta olduğunu ve çağlar boyunca tersi

² 5 Haziran 1967'de İsrail ile Arap komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasında başlayan ve 6 gün süren savaşa verilen addır.

uygulanmış olmasına rağmen bugün artık devletlerin halkların hizmetinde olduğunu ifade etmiştir (Annan, 2009: 5-10). Böylece BM Antlaşması'nın hedefinin birey haklarını ihlal edenleri değil, bireylerin haklarını korumak olduğu yaklaşımının önü açılmıştır.

1.3. Siyasallaşma Denklemine Çözüm Arayışları

BM Antlaşması çerçevesinde kabul görmesi imkânsız olan bu kavram, tüm siyasi ve hukuki engellere karşın, 50 yılda BM'nin ana karar organlarından Güvenlik Konseyi'nde ele alınacak kadar uzun bir yol kat etmiştir. ABD'nin, 11 Eylül saldırısı sonrasında Irak'a müdahalede bulunması ile başlayan süreçte insani müdahale kavramının meşruiyeti şiddetli tartışmalara konu olmuştur. Kavramın hukukileştirilmesi ve meşrulaştırılması çabalarına BM'den de destek gelmiştir. Ruanda'da yaşanan soykırım, Darfur'da meydana gelen katliamlar karşısında BM mekanizmasının harekete geçmekte yetersiz kalması ve büyük devletlerin sorumluluk almakta isteksiz davranmaları, BM'nin konuyu yeniden ele almasına neden olmuştur. 1999'dan itibaren insan hakları ihlallerine karşı kayıtsız kalinamayacağına yönelik BM yönetim organları yorumlarıyla başlatılan süreç, BM'nin isteğiyle, 2001 yılında Kanada Hükümeti'nin desteğinde *Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu*'nun (ICISS) kurulması ile sürmüştür.

Egemenlik-insani müdahale ikileminde dönüm noktasını oluşturan komisyon yayınladığı raporda müdahale hakkı yerine '*koruma sorumluluğu*' kavramını kullanarak tartışmaya yeni bir yön kazandırmıştır. Komisyonun raporu sonrasında uluslararası arenada koruma yükümlülüğü bir norm veya devletler toplumu için bir davranış rehberi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun da ötesinde devlet ve hükümetler arası uygulamalarla pekiştirilmesi halinde bir uluslararası hukuk kuralı haline dönüşebileceği savunulmaktadır (Evans, 2002: 14).

Egemenlik-insani müdahale tartışmalarında yeni boyut olarak ortaya çıkan koruma yükümlülüğü dışında egemenliğin yapısını oluşturan siyasallaşma sorunsalı da temel konular arasında yer almaktadır. Siyasallaşma denklemi 1990'lı yıllarda Balkanlar ve Afrika'da görülmüş olduğu gibi, siyasi krizlere salt insancıl amaçlarla çare bulunamaması ile ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu'da gözlemlendiği gibi, insancıl kisvesi altında müdahalenin siyasi amaçlara alet edilme olasılığı mevcuttur (Türkmen, 2006: 262). İnsani müdahalenin siyasi amaçlara alet edilmesi siyasallaşma sorunsalının temelini teşkil etmektedir.

2. İNSANİ MÜDAHALEDE YENİ DÖNEM: KORUMA SORUMLULUĞU

NATO'nun Kosova'ya, BM Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın müdahalede bulunmasının yarattığı tartışma üzerine toplanan ICISS, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın, sistematik insan hakları ihlallerine karşı uluslararası toplumun nasıl tepki vermesi gerektiği sorusunu katalizör yaparak çalışmasına başlamıştır. İnsani müdahale kavramının yasal ve meşru zemini olmadığı, egemen güçlerin çıkarlarına hizmet ettiği eleştirileri, uygulamada yaşanan ciddi sıkıntılar sonrasında ICISS konuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır.

Raporda göze çarpan ilk nokta insani müdahale kavramı yerine “*koruma sorumluluğu*” kavramının tercih edilmiş olmasıdır. ICISS tarafından hazırlanan raporda kavram değişikliği yapılması konusunda şu ifadeler yer almaktadır: “*Somali, Bosna ve Kosova'ya müdahale edilirken Ruanda'ya müdahale edilmemesi insani koruma amaçlı müdahalenin amacını tartışmalı hale getirmiştir. Devletlerin onayı olmadan insan haklarına karşı ağır ve sistematik ihlalleri önlemek amacıyla yapılacak müdahalenin hangi durumda egemenlik hakkının ihlali, hangi durumda ihlal edilmemesi anlamına geleceği konusunda sorun yaşanmaktadır.*” (ICISS, 2001: 1-3)

Koruma Sorumluluğu Raporu'nda egemenlik sadece hak değil, sorumluluk olarak ele alınmıştır. Raporda “*sorumluluk olarak egemenlik*” çerçevesinde devletlerin üç tür sorumluluğu olduğu yer almıştır (ICISS, 2011: 8-13) : “*İçsel sorumluluk*” devletin kendi vatandaşlarının haklarını koruması ile ilgilidir. “*Dışsal sorumluluk*” diğer devletlerin egemenlik haklarına saygı gösterilmesidir. “*Hesap verme*” sorumluluğu ise devletin sorumluluğunu yerine getiremediği durumlarda hesap vermesini ifade etmektedir. Raporda sorumluluklarını yerine getiremeyen devletler “*başarısız devletler*” olarak nitelenmektedir.

Koruma sorumluluğu raporuna ilişkin tartışmalar sürerken kavram BM organları tarafından ele alınmaya başlanmıştır. BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 2005 yılında hazırladığı rapor ile uluslararası toplumu insan hakları ihlallerine karşı harekete geçmeye çağırmıştır. Aynı yıl toplanan BM Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde koruma sorumluluğuna 138 ve 139. maddelerde atıf yapılmıştır (Massingham, 2009: 809).

BM Güvenlik Konseyi 2006 yılında alınan (S/Res/1674) kararında sivillerin silahlı çatışmada korunmasına dair harekete geçme taahhüdünde bulunmuştur. Güvenlik Konseyi'nin koruma sorumluluğuna atıfta bulunduğu ilk karar olan 1674 nolu Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması Kararı, 28 Nisan 2006'da kabul edilmiştir. Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi madde 138 ve 139'daki hükümleri teyit eden kararda soykırım, etnik temizlik gibi

kitlesel insan hakları ihlallerinde konseyin çözüm için hazır olduğu belirtilmiştir (Global Centre for the Responsibility to Protect: 10).

BM 2005 Dünya Zirvesi'nde devlet ve hükümet başkanları tarafından oy birliğiyle kabul edilen, BM Güvenlik Konseyi tarafından iki defa teyit edilen koruma sorumluluğunun BM Genel Kurulu'nda ele alınması 23, 24 ve 29 Ağustos 2009 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Genel kurulun ana gündemi BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından Ocak 2009'da yayınlanan "*Koruma Sorumluluğu Uygulama Raporu*"nu ele almak olarak belirlenmiştir. BM üyesi devlet başkanlarının raporu ele alması ve sorumluluğun kimin yükümlülüğü olduğunu değerlendirmesi için önemli bir fırsat olan toplantıda koruma sorumluluğu kavramı konusunda umutlar ve kapasite arasındaki farkın görüşülmesi de mümkün olmuştur. Neticede koruma sorumluluğu konusunda 14 Eylül 2009'da, 67 devletin desteğiyle Genel Kurul Kararı (63/308) alınmıştır.³

BM Genel Kurulu tarafından da kabul gören *koruma sorumluluğu* doktrini üç sütun üstünde yükselmektedir (Barbour and Gorlick, 2008: 535) :

1- *Devletin birinci sorumluluğu yurttaşlarını etnik temizlik, savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlardan korumaktır.*

2- *Koruma sorumluluğunu yerine getirmekte başarısız olan devletlere karşı koruma sorumluluğu bulunmaktadır.*

3- *Halkını bu dört suçtan biri ya da bir kaçına karşı koruyamayan ya da korumayan devletlerde yaşanan krize BM Şartı'nın çizdiği sınırlar içinde uluslararası toplum anında ve etkili müdahalede bulunabilir. Devletlerin kendi yurttaşlarını koruma konusundaki temel sorumluluğu hakkında uluslararası toplumun egemen devlete aldığı önlemleri uygulamaları için destek olabilir. Ancak soykırım ve kitlesel kıyım durumunun sürekli hale gelmesi durumunda silahlı müdahale yapılabilir.*

2.1. Kavram Değişikliği Bir İllüzyon mu?

Kısa sürede kanlı bir kavram haline gelen insani müdahalenin yerini alan koruma sorumluluğunun BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmesi tartışmaları bitirmemiştir. "*İnsancıl emperyalizm*" doktrinini tartışmalarının şiddetlenmesine yol açan koruma sorumluluğunun ele alındığı Genel Kurul'da konuşma yapan Noam Chomsky, "*Koruma sorumluluğu veya onun kuzeni insancıl müdahale hakkındaki tartışmalar sandığa kilitlenen geçmişin kemikleri tarafından bugün de tıpkı dün olduğu gibi rahatsız edilmektedir. Tarih boyunca uluslararası ilişkilerde güç kullanımını hemen hemen her zaman acı çeken halkları koruma sorumluluğuna yapılan abartılı söylemler eşlik etmiştir. Anlaşılabilir şekilde güçlüler geçmişi unutup geleceğe*

³ UN General Assembly, <http://globalr2p.org/resources/generalassembly.php>, (Erişim Tarihi: 10.12.2011).

bakmayı tercih eder. Zayıflar için ise bu akıllıca bir seçim değildir... Koruma sorumluluğu kavramı ile kuvvet kullanımının önü açılmıştır. Tarafsız bir güç ve hakem olarak sorumluluğun Güvenlik Konseyi'ne verilmesi geçmişin hayaletinden kurtulmak için yeterli değildir.” (Chomsky, 2009: 10-12) sözleriyle iki kavramın birbirinden bağımsız olmadığını altını çizmiştir.

İnsani müdahale kavramının koruma sorumluluğu olarak adlandırılmasında, hem geçmişe sünger çekme çabasının, hem de müdahale olgusunu ön plana çekip yerine daha pozitif olguların getirilmek istenmesinin etkisi bulunmaktadır. İnsani müdahale doktrininin yeni yüzü olan koruma sorumluluğu müdahalenin askeri boyutunu arka plana çekerek, sorumluluk boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Yeni doktrini savunanlar, bunun askeri olmayan çözümleri ve müdahale sonrasında yeniden yapılanmayı içermesine dikkat çekmektedir (Massingham, 2009: 815).

Yeni doktrinde hak kavramının yerini sorumluluk, müdahale kavramının yerini de koruma kavramları almıştır. Koruma sorumluluğu doktrininin tanımlayan komisyon müdahale hakkı yerine sorumluluk anlayışına bırakılmasının faydalarının göz önünde bulundurulmasına, önleyici çaba ve çatışma yardımının sisteme eklenmesine, kararın yetkili organ tarafından verilmesine vurgu yapmıştır. ICISS'in yaklaşımının ileriye dönük olmadığını iddia eden Weiss, eleştirinin sadece insani müdahaleye yoğunlaşmasına rağmen asıl tehdidin olası tehlikeler konusunda getirilen sorumluluk anlayışının egemen güçler tarafından “*Truva Atı*” olarak kullanılabilmesine dikkat çekmiştir. Weiss, bu konuda özellikle önleyici savaş modu ya da yumuşak güç yaklaşımına atıfta bulunarak BM Güvenlik Konseyi reformunun bir illüzyon olduğunun altını çizmektedir (Weiss, 2004: 137).

2.2. Müdahale Yerine Koruma, Hak Yerine Sorumluluk

Koruma sorumluluğunu destekleyenler kötü bir şöhrete sahip olan insani müdahaleden koruma sorumluluğunu ayrı tutmak istemektedir (Arsava, 2011: 115). İnsani müdahale yerine koruma sorumluluğu kavramının tercih edilmesinin ICISS raportörlerine göre önemli avantajları vardır: Öncelikle, olaya müdahale etmeyi düşünen tarafın değil, destek arayan veya desteğe ihtiyacı olan tarafın açısından bakılmasını sağlar. Böylece gerçekten üzerinde durulması gereken noktada; yani toplumları katliamlardan, kadınları sistemli tecavüzlerden ve çocukları açlıktan koruma görevi üzerinde yoğunlaşılabilir. Ayrıca bu ifade tarzı sorumluluğun öncelikli olarak söz konusu devlete ait olduğunu, fakat o devlet koruma sorumluluğunu yerine getiremeyecek durumdaysa veya bunu yapmak istemiyorsa, veya bu olayların suçlusu bizzat o devletin kendisi ise, ancak o zaman uluslararası toplumun o devletin yerine hareket etme sorumluluğunu üstlenebileceğini ima etmektedir (Arsava, 2011: 116).

“Koruma” anlam olarak “müdahale” teriminden daha geniş kapsamlıdır ve sadece tepki verme sorumluluğunu değil önleme ve yeniden inşa etme eylemlerini de içermektedir. Müdahale konusundaki alışlagelmiş tartışmalarda ihmal edilmiş olan bu iki boyutun yeniden tartışmaların odak noktası haline gelmesi ve tepki verme ile aynı öncelik sırasına konması, gerekli durumlarda tepkiyi daha kolay kabul edilir hale getirebilir. Her şeyden önemlisi de, bu yeni terminoloji politika tartışmasını yumuşatmış; oyuncular repliklerini değiştirmek ve temel konuların ne olduğunu düşünmek zorunda kalmıştır (Massingham, 2009: 815).

İnsani müdahale yerine koruma sorumluluğu kavramının kullanılmasının ardında insan hakları savunucuları ve örgütlerinin de etkisi bulunmaktadır. İnsani amaçlı müdahale konusunda bugüne kadar kullanılan dil “insancıl” sözcüğünün herhangi bir biçimde askeri harekât ile ilişkilendirilmesinden hoşlanmayanları rahatsız etmiştir (Weiss, 2004: 140). Tartışmalarda insancıl olan ve olmayan gibi bölücü bir dilin kullanılmamasının hedefinde ise müdahale kararı konusunda daha kolay konsensüs oluşturulması yer almaktadır.

Dünya Ticaret Merkezi'nin dumanları yükselirken Avrupa ve ABD'nin önceliği başka ülkelerin vatandaşlarını korumaktan kendi vatandaşlarını korumaya dönmüştür. ABD'nin Irak'a müdahalesinde insancıl argümanları kullanması tartışmayı daha da şiddetlendirmiştir. MacFarlane, Thielking ve Weiss, insancıl müdahale konusundaki tartışmaları üçe ayırmaktadır. İnsani müdahaleye karşı çıkanlar dünyanın medeni ve medeni olmayan ülkeler olarak bölünmesinin sömürgecilik dönemi pratiklerine geri dönüş olduğunu savunmaktadır. Şüpheciler, tartışmaların politik krizleri ve yetersizliklerinin temel problemlerini çözebileceğine inanmamaktadır. İyimserler ise koruma sorumluluğunu pratikte uygulanabilir bir konsensüs yönünde gerçekçi ve önemli bir adım olarak değerlendirmektedir. Birçoğları da koruma sorumluluğunun yeni bir çözüm olduğu konusunda umut taşımaktadır. Koruma sorumluluğu çaresiz insanlarda devletleri onları korumakta başarısız olduğunda uluslararası toplumun yanlarında olacağı duygusunu uyandırmıştır. Bu nedenle cevaplanması gereken soru, koruma sorumluluğunun yarattığı beklentiyi karşılayıp karşılayamayacağı olmalıdır (Massingham, 2009: 805).

3. İNSANİ MÜDAHALE KAVRAMININ BUHARLAŞMASI VE EGEMENLİK ZİRHİNİN AŞINMASI

İnsani müdahale, uluslararası hukukun temel prensipleri olan “egemenliğe saygı” ve “içişlerine karışmama” ilkelerine aykırılık arz etmektedir. BM, bu aykırılığı Güvenlik Konseyi kararları ile aşmaya çalışsa da insani müdahaleye meşruiyet kazandırılması mümkün olmamıştır. İnsan merkezli anlayış 1990'lı yılların politik atmosferinde devlet egemenliği anlayışının önüne geçmiştir. Yeni yüzyılla birlikte insani müdahale kavramı

buhar olurken yerini alan koruma sorumluluğu anlayışının benimsenmesi için hukuki ve teorik çerçevenin oluşturulmasına ağırlık verilmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında iki kutuplu sistemin çökmesiyle birlikte ortaya çıkan küçük devletlerin, devlet yönetiminde ve ülkesel bütünlüklerini korumada istikrar gösterememeleri koruma sorumluluğunun teorik çerçevesinin oluşturulmasında etkili olmuştur. “Başarısız devletlerin” yönettiği ülkelerde sivillere yönelik şiddet, kitlesel katliamlar ve insan hakları ihlalleri büyük boyutlara ulaşmış, yaşanan çatışmalarda sivillere saldırı ve tecavüz olağan hale gelmiştir. 20. yüzyılın başlarındaki çatışmalarda on kayıptan biri sivil iken Soğuk Savaş sonrası dönemde bu oran onda dokuzdur (ICISS, 2001: 3).

Ortaya çıkan vahim tablonun üstesinden insani yardımlarla gelinemeyeceği anlaşılmış olmakla birlikte şiddetin şiddetle yok edilmesi de başka bir tartışma konusu olmuştur. Askeri müdahale içermesi, insan haklarını korumak adına insani olmayan yollara başvurusu nedeniyle insani müdahaleye tüm kapıların kapatılması noktasında Dünya Ticaret Merkezi'nden yükselen toz dumanla birlikte politik ve siyasi ajanda tamamen değişmiş, insancıl müdahale sorunu bir anda geri plana düşmüştür.

Uluslararası Hukuk'un normatif değeri olan egemenlik kavramı, normatif devrim olarak adlandırılan insan hakları üzerine artan odaklanma sonucu aşındırılmıştır. İnsan haklarının evrenselliği ve dokunulmazlığının kabulü, devletin kendi vatandaşları üzerindeki üstünlüğünü belirgin şekilde sınırlamıştır. Koruma sorumluluğunun temeli BM'nin gündeme taşıdığı “sorumluluk olarak egemenlik” yaklaşımına dayanmaktadır. BM'nin 1990'larda gündeme getirdiği bu yaklaşıma göre egemenlik devletlere sadece hak değil aynı zamanda sorumluluk da yüklemektedir (Wheeler, 2004: 37). BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 1999'da Genel Kurul'da yaptığı konuşmada insancıl kriz çağının yarattığı acıların koruma için müdahalede bulunulmasını kaçınılmaz hale getirdiğini söylemiştir (Annan, 1999: 14). Bu yaklaşıma akademik alt yapı oluşturma çalışmaları zamanla bir sektör haline gelirken politika oluşturma girişimlerine gelişmiş ülkeler tarafından her türlü desteğin sağlanması dikkat çekmektedir (Weiss, 2004: 137).

Koruma sorumluluğu gerek söylem olarak gerekse içerik olarak kulağa hoş gelmektedir. İnsan hakları ihlalleri sırasında böylesi bir kavram çerçevesinde müdahalenin yapılmasına teorik olarak karşı çıkılmaması beklenebilir. Ancak olaya sadece “insan güvenliği” çerçevesinde yaklaşmak çıkar savaşlarının gözden kaçmasına neden olmaktadır. Uygulamada güçlü devletler milli çıkarları için başka devletlerin iç işlerine müdahaleye kapı aralamaya çalışması nedeniyle koruma sorumluluğu kavramını ele alırken dikkatli olmak gerekmektedir. Öyle ki, hâlihazırda müdahale yanlıları da bu tür müdahalelerin ekonomik-siyasal istikrarın sağlanması ve refahın

sağlanması için gerekli olduğuna vurgu yapmakta, ancak bu istikrardan kimlerin en çok pay aldığı sorumluluk çerçevesinin dışında bırakılmaktadır.

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın en büyük başarısı, BM Genel Kurulu'nu 2005 yılında yapılan Dünya Zirvesi'nde "*Koruma Sorumluluğu*" doktrini kabule yönlendirebilmiş olmasıdır. Annan, BM Antlaşması'nı yeniden yazmak gibi imkânsız bir işe girişmektense, delegeleri toplayarak onu yeniden yorumlamalarını sağlamıştır. Bir araya gelen liderler, egemen bir devletin sınırları dâhilinde işlenmiş olsa bile, insanlığa karşı işlenen suçların BM teşkilatının görev alanındaki uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditlerden biri olduğunu ilan etmişlerdir (DÜBAM, 2011: 3).

SONUÇ

İnsani müdahale, uluslararası hukukun temel prensipleri olan "*egemenliğe saygı*" ve "*içişlerine karışmama*" ilkelerine aykırılık arz etmektedir. BM, bu aykırılığı Güvenlik Konseyi kararları ile aşmaya çalışsa da insani müdahaleye meşruiyet kazandırılması mümkün olmamıştır. İnsan merkezli anlayışın 1990'lı yılların politik atmosferinde devlet egemenliği anlayışının önüne geçmesi beraberinde kavramsal çerçevede değişimi getirmiştir. Yeni yüzyılla birlikte insani müdahale kavramı buhar olurken yerini alan koruma sorumluluğu anlayışının benimsenmesi için hukuki ve teorik çerçevenin oluşturulmasına ağırlık verilmiştir.

BM'nin 2005 yılında formüle edilen koruma sorumluluğu konsepti, egemenliğe saygı ile halkların korunması arasında denge bulma zorunluluğundan doğmuştur. Koruma sorumluluğundan klasik yönetilemezlik kavramına geçiş koruma sorumluluğunun meşruiyetini yitirmesine neden olmaktadır. Günümüzde hiçbir pozitif Uluslararası Hukuk normunda koruma sorumluluğu yer almamaktadır. Koruma sorumluluğunun hukuken bağlayıcılık kazanabilmesi için içeriğinin netleştirilmesi gerekmektedir. Gelecekte bu konsepti savunmak giderek zorlaşacaktır, çünkü reddedileni yani savaşa rejim değişikliğini sağlama hedefini kabul ettirmek için uydurulmuş bir kurnazlık olarak görülecektir.

Koruma sorumluluğu doktrini ile uluslararası sistemin temel aktörü olan devletlerin egemenlik hakkının içeriğine yeni bir yaklaşım getirilmiştir. Uluslararası sistemin "*eşit*" ve "*egemen*" aktörleri olan devletlerin topraklarını koruma hakkının yanı sıra vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğu şeklinde getirilen açılım ile müdahale kavramı yerini sorumluluğa bırakmıştır. Zulüm gören halkların korunmasını amaçlayan bu açılım uygulamada güçlü devletlerin zayıf devletler üzerinde tahakküm kurmasının meşru kılıfı haline gelebilmektedir. BM Genel Kurulu tarafından da kabul gören koruma sorumluluğu doktrini içerik ve yaklaşım olarak eksikleri giderilmedikçe tartışma konusu olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Albright, Madeleine K. (Eylül 2009). Think Again: United Nation. Foreign Policy, Volume: 138, s. 16-24.
- Annan, Kofi A. (14 Eylül 1999). The concept of two sovereignty. The Economist, www.un.org/news/oss/sg/stories/kaecon.html, (Erişim Tarihi: 12.01.2012).
- Arsava, A. Füsün. (2007a). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarına Karşı İnsan Hakları Himayesi. Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt:3, No:10, s.1-12.
- Arsava, A. Füsün. (2007b). BM Güvenlik Konseyi'nin İnsan Haklarını Koruma Rolü ve Güvenlik Konseyi'nin Yetkilerinin Dayanağı ve Sınırları. Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 4, No: 13, s. 1-16.
- Arsava, A. Füsün. (2009). İnsani Devletler Hukuku ve İnsan Hakları Sözleşmesi İlişkisi. Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 5, No: 19, s. 1-21.
- Arsava, A. Füsün. (2011). Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XV, Sayı: 1, s. 101-124.
- Axworthy, Lloyd and Rock, Allan. (23 Temmuz 2009). Protecting R2P, Huntington Post, http://www.huffingtonpost.com/lloyd-axworthy/protecting-r2p_b_243938.html, (Erişim Tarihi: 18.11.2011).
- Barbour, Brian and Gorlick, Brian. (2008). Embracing the 'Responsibility to Protect': A Repertoire of Measures Including Asylum for Potential Victims. Int J Refugee Law, 20 (4), s. 533-566.
- Başeren, Sertaç Hami. (2003). Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bellamy, Alex J. (Eylül 2005). Responsibility to Protect or Trojan Horse? The Crisis in Darfur and Humanitarian Intervention after Iraq. Ethics & International Affairs, Volume: 19, Issue: 2, s. 31-54.
- Bellamy, Alex J. (2010). The Responsibility to Protect- Five Years On. Ethics & International Affairs, Volume: 24, Issue: 2, s. 143-169.
- Chomsky, Noam. (03 Ağustos 2009). Making War to Bring Peace, In These Times, Retrieved November 05, 2011 from www.inthesetimes.com/article/4696/making_war_to_bring_peace/.
- Evans, Gareth. (2008). The Responsibility to Protect Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All, Washington: Brookings Institution Press.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. (2010). Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, İstanbul: Legal Yayıncılık, 7. Baskı.
- Global Center For The Responsibility to Protect. (Ağustos 2009). Implementing the Responsibility to Protect The 2009 General Assembly Debate: An Assessment, GCR2P Report, Retrieved December 10, 2011 from http://globalr2p.org/media/pdf/GCR2P_General_Assembly_Debate_Assessment.pdf
- ICISS. (Ekim 2001). The Responsibility to Protect, Ottawa: International Development Research Centre.
- Keskin, Funda. (1998). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler, Ankara: Mülkiyeler Birliği Vakfı.

- Keskin, Funda. (Kış 2006-2007). İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum. Uluslararası İlişkiler, Cilt: 3, Sayı: 12, s. 49-70.
- Massingham, Eve. (Ekim 2009). Military Intervention for Humanitarian Purposes: Does the Responsibility to Protect Doctrine Advance the Legality of the Use of Force for Humanitarian Ends?. International Review of the Red Cross, Volume: 91, Number: 876, s. 803-831.
- Özdek, Yasemin. (2000). Uluslararası Politika ve İnsan Hakları, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Pazarcı, Hüseyin. (2008). Uluslararası Hukuk, İstanbul: Turhan Kitabevi.
- Tamvada, Subramanya Sirish. (2010). Whose Responsibility? Responsibility to Protect and the Role of the Security Council, Unprinted Master Thesis, Universität Wien. Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät BetreuerIn: Nowak, Manfred.
- Taşdemir, Fatma. (2006). Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı. Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 2, No: 5, s. 75-89.
- UN General Assembly. (15 Eylül 2005). World Summit Outcome, Retrieved October 11, 2011 from http://globalr2p.org/media/pdf/WSOD_2005.pdf.
- UN General Assembly. (07 Kasım 2009). Resolution adopted by the General Assembly 63/308. The Responsibility to Protect, Retrieved October 12, 2011 from www.globalr2p.org/media/pdf/UNResolutionA63L.80Rev.1.pdf.
- UN General Assembly. (14 Haziran 2010). Early warning, assessment and the responsibility to protect, Report of the Secretary-General, Retrieved October 20, 2011 from http://globalr2p.org/media/pdf/2010_A.64.864.pdf.
- UN General Assembly. (12 Ocak 2009). Implementing the Responsibility to Protect, Report of the Secretary General, Retrieved December 12, 2011 from http://globalr2p.org/media/pdf/Implementing_the_Responsibility_to_Protect.pdf.
- UN Security Council. (28 Nisan 2006). Adopted by the Security Council at its 5430th meeting, on 28 April 2006, Retrieved November 10, 2011 from www.globalr2p.org/media/pdf/Resolution_1674.pdf.
- Waal, Alex De. (2007). Darfur and the failure of the responsibility to protect. International Affairs, 83: 6, s. 1039-1054.
- Weiss, Thomas G. (Haziran 2004). The Sunset of Humanitarian Intervention? The Responsibility to Protect in a Unipolar Era. Security Dialogue, Vol. 35(2), s. 135-153.
- Werkhäuser, Nina. (07 Mart 2008). BM insan hakları ihlalleri için devrede, DW-WORLD.DE, www.dw-world.de/dw/article/0,,3175012,00.html adresinden 05 Kasım 2011 tarihinde edinilmiştir.
- Williams, Ian. (03 Ağustos 2011). Intervention and indifference, Tribune Magazine, Retrieved October 05, 2011 from www.tribunemagazine.co.uk/2009/08/ian-williams-intervention-and-indifference/.